

REMZI PËRNASKA

SHENJIMI I TAKIMEVE TË RASTËSISHME TË SHKRONJAVE QË NUK FORMOJNË DYSHKRONJËSH DHE I ZANOREVE TË THEKSUARA FUNDORË QË KRIJOJNË HOMOFORMA

Tipologjikisht, alfabeti i gjuhës shqipe është alfabet dyshkronjëshash.

Shkronjat e alfabetit të gjuhës shqipe janë shkronja latine.

Por alfabeti latin i përbërë vetëm prej 26 shkronjash nuk u përshtatet veçse pjesërisht atyre gjuhëve që kanë më shumë se 26 fonema, siç është shqipja. Edhe në bazë të Alfabetit Fonetik Ndërkombëtar janë të gjitha shkronjat e alfabetit latin, por ato janë krejt pak për të plotësuar funksionin që rrjedh prej parimit: një shkronjë, një fonemë.

Cila apo cilat do të ishin rrugët për paraqitjen e fonemave të shqipes, që nuk i ka latinishtja: shkronja të thjeshta të marra nga latinishtja ose greqishtja, të cilave do t'u shtoheshin shenja diakritike, njëshkronjësja të vizatuar prej fonetikanësh, apo dyshkronjësja ?

Alfabeti i Manastirit nuk mori veçse shkronja latine duke i mënjeluar ato greke, të cilat përdoren prej alfabetit të Stambollit, nuk vizatoi njëshkronjësja të rinj.

Studimi grafo-fonematik i sistemit të bashkëtingëlloreve të alfabetit të gjuhës shqipe shtron probleme më të gjera se sistemi i zanoreve.

Në gjuhën shqipe u futën në punë simbole të pranishme si diakritike në kombinime dyshkronjëshe me vlerën e një segmenti të vetëm. Këto kombinime hasen pikërisht kur përdoren <j> dhe <h> si element i dytë i dyshkronjështit.

Por më së shpeshti <h> është element pastërtisht diakritik, që ndërton dyshkronjështat: <dh>, <th>, <sh>, <zh>, <xh>, që u përgjigjen respektivisht fonemave: /ð/, /θ/, /ʃ/, /z/, /dʒ/.

Në planin e rreptësisë shkencore, pranimi i dyshkronjështave e thyen parimin “një shkronjë, një fonemë”, por kjo nuk është e keqja më e madhe. E keqja më e madhe është përbrenda shqipes. U krijua një varg shkronjash (**d, g, h, j, l, n, r, s, t, x, z**) me vlera të dyfishta: një vlerë e pavarur dhe një tjetër e varur, e lidhur kështu që dyshkronjështat **dh, gj, nj, sh, th, xh, zh**

por sidomos **gj** dhe **nj** nuk sigurojnë gjithandej lexim të njëvlershëm, krijojnë dy mënyra të mundshme leximi të fjalëve. Rastet kur e njëjta fjalë mund të lexohet dy mënyrash, nxjerrin në pah një të metë të sistemit grafik të gjuhës shqipe. Kur u pranuan këta dyshkronjësia, denduria e leximit të tyre të dyfishtë ishte mjaft e rrallë, por sot, falë, p.sh., krijimeve të reja me anë të kompozimit, kjo denduri është rritur.

Vargu i shkronjave (**d, g, h, j, l, n, r, s, t, x, z**) me vlerë të varur, të lidhur, nuk takohet thajse kurrë në trup të së njëjtës morfemë, por kjo mund të ndodhë në kufi të dy morfemave në dy raste:

rasti i parë, kur morfema e parë mbaron me **-g-** ose me **-n-**, kurse e dyta fillon me **-j-**;

rasti i dytë, kur morfema e parë mbaron me **-d-, -t-, -s-, -x-, -z-** dhe e dyta fillon me **-h-**. Këto shkronja me vlerë të lidhur takohen në kufi të fjalëve që përbëjnë kompozitë. Nuk kemi gjetur shembuj për **x+h** me vlerë të lidhur.

rasti i tretë, kur morfema e parë mbaron me **l, ll, r, rr**, kurse e dyta fillon po me **l, ll, r, rr**. Edhe këto shkronja me vlerë të lidhur takohen në kufi të fjalëve që përbëjnë kompozitë: **gjeneral+lejtënant > gjenerallejtënant > gjeneral'lejtënant**¹, **dembel+llëk > dembellëk, hamall+llëk > hamallëk, kundër + reformë > kundërreformë, zemër+rrëmbyes > zemërrëmbyes, mbas+si > mbasi**, etj. Vetëm takimet **l+l = ll** shtrojnë nevojën e shenjimit me apostrof. Takimet e tjera jo.

I. 1. Takimet **g+j** dhe **n+j** hasen tek emrat prejfoljorë me prapashtesën **-je** nga tema e shkurtuar e pjesoreve të foljeve që mbarojnë me **-g** ose me **-n**. Drejtshkrimi i gjuhës shqipe këshillon: “Fjalët dhe trajtat e fjalëve me theks në rrokjen e parafundit, tek të cilat takohet **g**-ja ose **n**-ja e temës me **j**-në e prapashtesës a të mbaresës, shkruhen me **i** dhe jo me **j**, për të mënjeluar shqiptimin e këtyre dy shkronjave si një tingull i vetëm (**gj** ose **nj**)”²: **djegie < djeg+je, lagie < lag+je, shmangie < shmang+je, shtangie < shtang+je** (si edhe disa emra të veçantë që mbarojnë më **-g** dhe **-n** si, p.sh., **kirurge > kirurg+ja, > kirurgia, pedagoge > pedagog+ja > pedagogia**, etj.); **vënie < vën+je > vënia, lënie < lën+je > lënia, ngrënie < ngrën+je > ngrënia**, etj.

¹ L. Gurakuqi motivoi dyshkronjëshat **g+j** dhe **n+j** në Kongres. (T. Osmani, *Udhë e shkronjave shqipe*, Shkodër, 1999, f. 473.

² *Drejtshkrimi i gjuhës shqipe*, Tiranë, 1973, f. 87.

I. 2. Takimi **g+j** haset edhe në të pakryerën e atyre pak foljeve me temë më **-g**: (unë) **lag-lag+ja > lagia**, (unë) **shmang+ja > shmangia**, (unë) **shtang+ja > shtangia**; (ti) **lagie**, (ti) **shmangie**, (ti) **shtangie**.

I. 3. Takimi **g+j** haset edhe në emëroren e shquar të atyre emrave femërorë që formohen nga mashkullorët me temë më **-g** (të tillë janë emrat e prejardhur me prapashtesën **-log**: **filolog-filologe > filolog+ja > filologia**, **gjeolog-gjeologe > gjeolog+ja > gjeologia**, **biolog-biologe > biolog+ja > biologia**).

I. 4. Takimet **n+j** hasen edhe në emëroren e shquar të emrave femërorë të formuar prej emrash mashkullorë më **-n** (të tillë janë emrat e prejardhur me prapashtesat e tipit **-an**, **-on**: **dibran-dibrane > dibran+ja > dibrania**, **matjan-matjane-matjan+ja > matjania**, **italian-italiane > italian+ja > italiania**, **parizian-pariziane > parizan+ja > parizania**, **partizan-partizane > partizan+ja > partizania**, **strugan > strugane > strugan+ja > strugania**, etj., **epigon-epigone > epigon+ja > epigonia**, por: **Dardania** mund të lexohet edhe si **dardán-ja < dardane** edhe si **Dardaní-a**; po kështu edhe **dorëzania** (**< dorëzáne**, edhe si **dorëzán/ë,-i > dorëzáni > dorëzanía**, e **megallomanía < megallománia** (**< megallománe**). Në disa raste të këtij takimi të rastësishëm bashkëtingëlloresh krijohen homoforma si **dorëzánia: dorëzanía**, **megallománia: megallomanía**, etj., ku dallimin e bën edhe theksi, ndaj edhe duhet shënuar, sidomos mbi zanoren fundore **í**.

Por kjo procedurë ka sjellë homoforma midis formave emërore e atyre foljore në të pakryerën e dëftores: **lagia** (**lag+ja = të lagurit**) me ujë i përtërin bimët, (unë) **lagia** (**< lag+ja** tokën).

Le të vihet re se fonema **/j/** jepet në këto raste nga dy shkronja të ndryshme **<i>** si në rastet e mësipërme dhe **<j>** përgjithësisht; rast i vetëm ky në sistemin grafik të shqipes që një fonemë të jepet me dy grafi. Kemi kështu thyerje të kriterit brenda thyerjes së një kriteri tjetër.

Ne propozojmë që takimet e rastësishme **g+j** dhe **n+j** të shkruhen përkatësisht **g'j** dhe **n'j**, pra: **djeg'je**, **pedagog'ja**, **vën'ja**, **lag'ja** (duart), **gjeolog'ja**, **dibran'ja**, etj. Kështu ruhet më mirë kriteri morfematik.

II. Takimet e shkronjave **d, t, s, z** (nuk kemi shembuj për **x**) me **-h**-hasen:

II. 1. Në kompozita fjala e parë e të cilave mbaron me njërën nga këto shkronja: **d, t, s, z** (nuk kemi shembuj për **x**) dhe fjala e dytë fillon me **-h**:- (si edhe emrat e përveçëm të huajtur **Mithat < Mit+hat**, **Ethem** (**< Et+hem**), **Bethoven** (**< Bet+hoven**), **Mathauzen**, **< Mat+hauzen**, etj.); a)

meshollë (< mes+hollë), meshequr (< mes+hequr), gjokshapur < gjoks+hapur, i herëpashershëm (< i herëpas+hershëm), b) shtat+hedhur', c) brez+humbur, gaz+hedhëse.

Kjo gjedhe lejon të përftohen edhe mjaft krijime të bukura të mundshme si **Zot+harrues, lart+humanitare, pas+humanitare**, etj.

II. 2. Në fjalë të prejardhura me parashtesën **mos-**, kur fjala prodhuese fillon me **-h-**: **moshapje < mos+hapje, moshyrje < mos+hyrje, mosheqje < mos+heqje**”, **moshonepsje < mos+honepsje**.

Ne propozojmë që takimet e rastësishme **d, t, s, z**, (për **x** nuk kemi gjetur shembuj) me **-h-** të shkruhen përkatësisht **Mit’hat, mes’hollë, i herëpas’hershëm, mos’hapje** etj.

Madje edhe Drejtshkrimi mban po të njëjtin qëndrim si edhe Komisioni: “Fjalët e prejardhura ose të përbëra, tek të cilat takohet **d**-ja, **s**-ja, **t**-ja ose **z**-ja me një **h** që vjen pas tyre, shkruhen pa ndonjë shenjë ndarëse midis pjesëve përbërëse (por ruhet shqiptimi i veçuar i shkronjave të mësipërme)”. Çka nuk vlen për shënimin 2: “Lidhëza **pasi (mbasi)** e formuar **nga pas + si (mbas + si)**, shkruhet me një **s**”.

Rreptësia shkencore sakrifikohet për hir të lehtësisë praktike, praktikë kjo që zbatohet edhe për takimet e dy shkronjave të njëjtë: “Shënim 1. Kur takohen shkronjat **r** me **rr** dhe **l** ose **ll** me **ll**: **përreth** (< **për+rrreth**); **dembellëk** (< **dembel+llëk**); **fodullëk** (< **fodull+llëk**); **hamallëk** (< **hamall+llëk**); **jeshillëk** (< **jeshil+llëk**), etj.”. Ndërtimet në kllapa janë tonat.

* * *

Studiues të ndryshëm kanë propozuar që të bëhet dallimi i dyshkronjëshave të lidhur nga ata të rastësishmit e lirë duke shtuar në rastin e dytë një **-ë-** ndarëse pa vlerë fonetike ose duke përdorur vizën lidhëse (**Mit-hat, mes-hequr, shtat-hedhur**, etj.). E. Lafe propozon të përdoret apostrofi në këto raste. Ne jemi të një mendjeje me të, për arsyen e thjeshtë se viza lidhëse (si e thotë edhe vetë mbiemri *lidhëse*) do të merrte funksion të përkundërt, ndarës. Apostrofi do të shmangte gabimet e drejtshqiptimit që bëhen kur lexohen fjalë që kanë takim të rastësishëm të **g-së** dhe **n-së** me **j-në**: **vën'je** dhe jo **vënie**, as **vënje**. Edhe trajtimi automatik i këtyre grafemave do të jepte renditje të saktë të lemave që kanë në trup të tyre takime të rastësishme shkronjash. Me funksion ndarës përdoret apostrofi edhe në gjuhë të tjera.

Shenjimi i takimeve të rastësishme të shkronjave ...

* * *

Së fundi, dyshkronjëshat mbahen si shkronja të thjeshta; ato lidhen vetëm me një vlerë tingullore, ndaj thuhet se shqipja ka 36 shkronja për 36 fonema. Kjo është edhe arsyeja që në fjalorë lemat renditen sipas dyshkronjëshave e jo sipas shkronjave që i përbëjnë ato. Gjuhët e tjera që kanë dyshkronjësha nuk i mbajnë ato si shkronja më vete.

